

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
7	פרק ראשון: משטר הכיבוש בגרמניה מנהל הכיבוש 7 התנאים הכלכליים ונדידת האוכלוסין 8 מדיניות הכיבוש והקמת הרפובליקה הפדרלית 10 פיצויי מלחמה, החזר רכוש ופיצויים על אבדן רכוש 14
18	פרק שני: שארית הפלטה בגרמניה מספר הניצולים היהודים בגרמניה 18 דיוקן דמוגרפי של הניצולים היהודים בגרמניה 20 גידול האוכלוסייה היהודית בגרמניה 23
28	פרק שלישי: שחרור ברגן-בלזן ברגן-בלזן: מחנה מוות 28 עם בוא השחרור 31
40	פרק רביעי: אזור הכיבוש הבריטי האוכלוסייה, הכלכלה ומדיניות הכיבוש 40 המדיניות הבריטית בעניין היהודים 42 האוכלוסייה היהודית 47
54	פרק חמישי: המאמצים להתארגנות יהודית בברגן-בלזן התארגנות ספונטנית 54 מהתארגנות ספונטנית למאבק לאומי 62 החזית היהודית המאוחדת 65

- 69 פרק שישי: קהילות חדשות צומחות מן האפר
 היהודים הגרמנים באזור הכיבוש הבריטי 69
 מניעים לחידוש הקהילות היהודיות בגרמניה 73
 האבות המייסדים של הקהילות היהודיות 76
 קהילות העקורים 78
- 82 פרק שביעי: 'שומר אחי אנוכי': הארגונים היהודיים ושארית הפלטה
 יהודי בריטניה 83
 היישוב ושארית הפלטה 93
 סוכנויות הסעד היהודיות האמריקניות 98
- 102 פרק שמיני: הוועד המרכזי והקמתה של אוטונומיה יהודית בועיר אנפין
 מטרת ותשתית 102
 פיקוח כלכלי 106
 שירותי בריאות 109
 תרבות וחינוך 110
 הרבנות הראשית 110
 המשטרה היהודית: הגנה עצמית, חוק וסדר 112
 הנצחת השואה 114
 המאבק להכרה 115
- 119 פרק תשיעי: התפתחות הקהילות
 הרכב האוכלוסייה בקהילות 119
 הצרכים הדחופים 122
 במבט לעתיד: שליחות חברתית ותרבותית 123
 ראשיתה של התארגנות אזורית 125
 בין ריכוזיות ציונית לבין ארגונים עצמאיים 127
 מיזוג איגוד הפעולה עם הוועד המרכזי 129
 מריכוזיות ציונית להיפרדותם של יהודי גרמניה 132
- 137 פרק עשירי: 'אונדזער דירת ארעי' – דירת הארעי שלנו:
 חברה, כלכלה ותרבות במחנה
 חיים במובלעת 137
 תנאי החיים 139
 הכשרה מקצועית 141
 משפחות חדשות 145

- תקשורת ועיתונות 149
פעילות אמנותית ותרבות הפנאי 153
הציונות, המסורת והפוליטיקה בחיי הציבור 158
- 164 פרק אחד עשר: מבט אל העתיד: מערכת החינוך
הילדים 164
האתגר והתשובה לו: הקמתם של מוסדות חינוך 165
היזמים והמורים 172
מכשולים בדרכה של העשייה החינוכית 174
האידיאולוגיה, הארגון והפוליטיקה של החינוך 177
החינוך היהודי בקהילות 183
- 186 פרק שנים עשר: המפלגות הציוניות
החזית הפוליטית 186
שיתוף פעולה והפגנת סולידריות עם היישוב 192
העלייה: מוקד העשייה הציונית 194
ההסתדרות הציונית העולמית 196
מסדר יום ציוני לסדר יום לאומי כללי 198
- 201 פרק שלושה עשר: הסוף וההתחלה
הגירה ועלייה 201
סגירת מחנה העקורים ברגן-בלזן 207
היהודים בגרמניה לאחר חיסול המחנות 209
- פרק ארבעה עשר: שארית הפלטה והתהוותה של סולידריות
יהודית לאומית
- 212
- 220 מפתח מקורות וביבליוגרפיה
- 238 מפתח שמות ועניינים

פתח דבר

ספר זה הוא גרסה מתורגמת ומעובדת של ספרי *New Beginnings: Holocaust Survivors in Bergen-Belsen and the British Zone in Germany, 1945–1950*, בגרסה שלפנינו נוסף מבוא וכן שולבו

מובאות ממחקרים חדשים שלא היו בידי בעת הכנת הגרסה המקורית באנגלית. המחקר נערך במסגרת הקתדרה בחקר שארית הפלטה על שם שמואל לי ופרי הייבר, במכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן באוניברסיטה העברית בירושלים. בעת ששקדתי על מחקר זה זכיתי לשיתוף פעולה ולסיוע כספי של מוסדות ואנשים רבים. St. Antony's College באוקספורד אירח אותי כעמית מחקר בשנת 1991 ואפשר לי לתור ולסקור ספריות וארכיונים באנגליה. המחקר בארכיונים ובספריות בגרמניה התאפשר בזכות מלגה של Deutsche Akademische Ausstauschdienst (DAAD) ובזכות מענק מחקר מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים ומיניסטריון התרבות של סקסוניה התחתית. המכון ליהדות זמננו על שם אברהם הרמן והמכון למדעי היהדות על שם מנדל באוניברסיטה העברית בירושלים סייעו לי בתקציבי מחקר ביד נדיבה. המחקר נערך בארכיונים ובספריות רבים, בארץ ובחוץ לארץ, ובכולם זכיתי לסיוע נאמן של המנהלים, הספרנים והארכיונאים:

בארץ – בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים; יד ושם, ירושלים; הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים; ארכיון גבעת ג'וינט, ירושלים; המדור לתיעוד בעל פה במכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים; הארכיון לתולדות העם היהודי, האוניברסיטה העברית בירושלים; ספריית וינר, תל אביב.

באנגליה – Bodleian Library, Oxford; St. Antony's College Library, Oxford; Centre for Hebrew and Jewish Studies' Archives, Yarnton; The British Library, London; The Board of Deputies Archives, London; Wiener Library, London; Hartley Library, Southampton.

בגרמניה – הארכיונים הפדרליים בקובלנץ ובפוטסדום; הארכיון המרכזי לתולדות יהודי גרמניה בהיידלברג; ארכיון מדינת המחוז וסטפליה בדיסלדורף ובמינסטר; ארכיון מדינת המחוז סקסוניה התחתית בהנובר; ארכיון המדינה בהמבורג; ארכיון הקהילה של הנובר (שהועבר בינתיים לארכיון המרכזי בהיידלברג); הארכיונים המוניציפליים של בון, גטינגן והנובר; ארכיון אתר הזיכרון בברגן-בלזן.

אנשים רבים עזרו לי בדרכים שונות, ותודתי נתונה להם. פרופ' יהודה באואר ופרופ' ישראל גוטמן פתחו לפניי את אוצר ידיעותיהם ועודדוני למחקר זה. גב' פרי הייבר, שיוזמה את הקמתה של הקתדרה הנושאת את שמה ושם בעלה המנוח, ליוותה בהתעניינות מרובה את המחקר. אני מודה לאנשי ברגן-בלון, ניצולים ושליחים, שניאותו להתראיין בעל פה ובכתב ולהעמיד לרשותי מאוספיהם: שרה אקשטיין-גרנאו, הרב פרופ' מרדכי ברויאר, אוגניה ברכר, אברהם גרינבאום, אריה הגדלר, הרב לולי הרדמן, נורברט וולהיים ז"ל, פרופ' ג'ק וברטה ויינגרין, ראומה ויצמן, אריה וסוניה חבקין, הלן ישראל, הרב יצחק לוי, הנרי לונור, חנה לנדאו, שלמה ופולה לשמן, שלום מעגן מרקוביץ, הלמוט פירסט, זאב ורחל פישלר, מיכאל קלודובסקי, יצחק ורחל קרבל, לאו קמפה, הרמן רובינשטיין ושמואל ושרה שמואלביץ.

ישאו תודה גם גב' אנטיה נאויקס, שעזרה במחקר וערכה ראיונות; גב' חנה קובארי, שערכה רבים מן הראיונות; ידידי פרופ' הרברט אובנאו, שותפי למחקר על יהודי סקסוניה התחתית לאחר השואה, ורעייתו ד"ר סיבילה אובנאו, ששיתפה אותי בידיעותיה הרבות; מנחם וגייני רונופט, ששיתפו אותי בידע מכלי ראשון על הוריהם הדסה ויוסף רונופט ושמעיה בלון; וכן גב' ברברה זוכי, חוקרת הקהילה היהודית בדיסלדורף, ד"ר הרמן סימן, מנהל מוזאון 'צנטרום יודאיקום' בברלין, וד"ר מיכאל פירסט מהנובר, שסייעו לי איש איש בדרכו.

לעזרה רבה זכיתי בהכנת המהדורה העברית. בראש וראשונה אני מודה למתרגמת הנאמנה, תרצה גור-אריה, שתרגמה את הספר מאנגלית מתוך התעניינות, העמקה ותשומת לב מרובה, ולעורכת הלשון, בתי עפרה לבסקי-חפר, שלא חסכה שאלות, הערות ותיקונים, אשר סייעו לי לחדד ולהבהיר את כוונותיי ולשפר את סגנוני.

יבואו על הברכה המוסדות שהעניקו סיוע כספי להפקת המהדורה העברית: קרן הזיכרון לתרבות יהודית, קרן לוסיוס נ' ליטאואר מניו יורק, קרן פדרמן במכון למדעי היהדות ע"ש מנדל באוניברסיטה העברית בירושלים ומכון ליאו בק בירושלים. יבואו על הברכה שני בתי ההוצאה – הוצאת מאגנס והוצאת הספרים של יד ושם, שקיבלו עליהם את פרסומו של ספר זה, ובמיוחד – דן בנוביץ, מנהלה לשעבר של הוצאת מאגנס, וחי צבר, המנהל הנכנס, ד"ר בלה גוטרמן, מנהלת הפרסומים ביד ושם, ועובדי הוצאת מאגנס, ובמיוחד טלי אמיר ורם גולדברג, שליוו את שלבי הפקת הספר בהקפדה ובטעם טוב.

ואחרון חביב, מבקשת אני להודות לאישי נתן, שללא עידודו המתמיד ועצותיו הנבונות לא היה ספר זה רואה אור.

חגית לבסקי

ירושלים, שבט תשס"ה

מבוא

ברגן-בלזן, אחד הסמלים לשטניות הנאצית, היה מחנה הריכוז הגדול ביותר ששחרר על אדמת גרמניה. בחודשים האחרונים לקיומו נהפך מחנה זה למלכודת מוות מפני הצפיפות, ההזנחה האכזרית, הרעב, הזוהמה והמחלות שהשתוללו בו, ועשרות אלפי אנשים גוועו שם בחודשים הראשונים של שנת 1945. בעת השחרור, באפריל 1945, מצאו הבריטים במחנה כ־60,000 ניצולים נוטים למות ו־10,000 גופות. במשך ימים ושבועות קצר המוות בניצולים וגבה מחיר נוסף, עוד כ־14,000 קרבנות, בעבורם איחר השחרור לבוא.

ולמרות זאת הפך המחנה תוך זמן קצר למרכז קליטה ושיקום לכ־12,000 ניצולים. אלפי משפחות חדשות הוקמו שם ואלפי ילדים נולדו שם. חיי קהילה ערים התפתחו במקום, עם מערכת חינוך מסועפת ויצירה תרבותית תוססת. ברגן-בלזן הפך למוקד ההתארגנות הלאומית של הניצולים ומאבקם הפוליטי לחופש עלייה והגירה, ושימש מרכז חברתי ותרבותי לכל היהודים באזור הכיבוש הבריטי בצפון-מערב גרמניה – במחנות, במרכזי האיסוף ובקהילות היהודיות שקמו מחדש.

כיצד הצליחו הניצולים להתאושש מן התופת הנאצית? כיצד הצליחו לבנות חיים חדשים בתנאים הארעיים והקשים של המחנות? מה הניע אותם להתחיל בחיים חדשים ואיזו דמות לבשה קהילתם, קהילה שלמעשה נכפתה עליהם? כיצד הפכו יושבי המחנה הזה מניצולים הנוטים למות לגוף פעיל ודינמי בעל שאיפות לאומיות יהודיות? בסביבות ברגן-בלזן ומחנות אחרים החלו להתפתח יש מאין קהילות יהודיות. בהמבורג, בהנובר, בקלן, בדיסלדורף ובעשרות ערים קטנות באזור הכיבוש הבריטי החלו ניצולים מבני המקום וניצולים אחרים לפתח חיי קהילה יהודיים ולקחת חלק במאבקי הפליטים והעקורים (Displaced Persons – DPs) לבניין חיים חדשים. מי היו היהודים האלה? מה הניע אותם להשתקע בארץ רודפיהם הנאצים? כיצד הקימו את קהילותיהם? מה היו יחסיהם עם אחיהם העקורים במחנות ומה היו שאיפותיהם? הסיפור של הניצולים והפליטים היהודים בברגן-בלזן ובאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה יכול לשמש לנו אספקלריה המאירה פרק מופלא בתולדות העם היהודי לאחר השואה, פרק שנעלם בינות לאירועים הגדולים של המאה העשרים: השואה והקמת מדינת ישראל.

בסוף המלחמה ולאחר שהושמדו שישה מיליון יהודים בקירוב, נותרו באירופה כשלושה מיליון יהודים, בעיקר בברית המועצות (על חלקיה האסייתיים). במחנות

הכפייה, במחנות הריכוז ובמחנות ההשמדה שרדו כנראה כ־200,000 יהודים, מהם עשרות אלפים על ערש דוויי. אלפים רבים הצטרפו אל זרם הרפטרואנטים שעשו את דרכם בעיקר לארצות המערב. רוב הקהילות היהודיות באירופה התדלדלו בעקבות הכיבוש הנאצי, המלחמה וההשמדה, ורק מעטות הצליחו לעבור את המלחמה כמעט בלא פגע. מתוך הקיבוץ הגדול של יהודי פולין, שלפני השואה מנה כשלושה וחצי מיליון נפש, נותרו כרבע מיליון בלבד, כ־170,000 מהם פליטים בברית המועצות וכ־80,000 ניצלו במחנות ריכוז, במסתור או כפרטיזנים בפולין עצמה.

רבים מאלה ששרדו בארצות מזרח אירופה ובמחנות לא רצו כלל לשוב למולדתם ולהשתלב בה. כ־50,000 מניצולי המחנות נשארו במקומות שבהם שוחררו, בעיקר בגרמניה ובאוסטריה, והפכו לעקורים במחנות עקורים. אל אלה הצטרפו, בזרם גובר והולך, בורחים מן המזרח, בעיקר מפולין, שרצו להתרחק מארצותיהם ומיבשת אירופה. רבים שמו פעמיהם אל נמלי הים התיכון בדרום אירופה בתקווה לחבור לעלייה הבלתי לגלית, אך הרוב הגדול של הבורחים פנה למחנות העקורים בשטחי הכיבוש של בעלות הברית בגרמניה ובאוסטריה, שהיו להם לתחנות מעבר בדרך אל הגאולה.

'שארית הפלטה' – בשם קיבוצי זה כונו כל היהודים ששרדו בשואה. שם זה, שמקורו במקרא, שימש כבר בימי המלחמה להגדיר את היהודים ששרדו באירופה לאחר השואה. לאחר סיום המלחמה יוחד הכינוי לפליטים ולעקורים היהודים. המטרה האחת של היהודים שהגיעו למחנות העקורים הייתה לעזוב אחת ולתמיד את מחוזות הרשע, את בתי העלמין של עמם, את עמי אירופה שהפנו להם עורף, ולבנות להם עתיד חדש בעולם חופשי. הם קיוו שממחנות העקורים תיפתח להם הישועה והם יוכלו לממש את רצונם לעלות לארץ ישראל, או להגר לארצות הברית ולארצות אחרות מעבר לים. אולם מה שנראה תחילה כתחנת מעבר ארעית הפך עד מהרה למקום לחנייה ארוכה וממושכת. ההגבלות על העלייה שנקבעו על פי הספר הלבן של המנדט הבריטי בארץ ישראל ומדיניות ההגירה המוגבלת שנקטה ארצות הברית, הפכו את השהות במחנות העקורים לתופעת קבע ל־300,000 יהודים שהתקבצו שם, שהיו ל'עדה אקס-טריטוריאלי'. בדיעבד אנו יודעים שציפיית הניצולים ארכה חמש שנים ויותר, אולם מנקודת מבטם של המצפים הקץ לא נראה באופק. וכך התארגנו היהודים שחיו על אדמת גרמניה ואוסטריה למאבקים לשיפור תנאי חייהם בהווה, לשיקומם ולעתידם. העקורים היהודים ובעייתם היו לדלק שהניע את גלגלי המאבק היהודי והציוני, מאבק שהסתיים רק אחרי הקמתה של מדינת ישראל.

המונח 'שארית הפלטה', שאותו אימצו ארגוני העקורים באזורי הכיבוש האמריקני והבריטי בגרמניה ובאוסטריה, זוהה עמם מעתה והלאה, והוא מסמל את הזדהותם העצמית. הפירוש המילולי שלו משמעותי ביותר: המילה 'שארית' פירושה המעט שנותר, ובהקשר ההיסטורי הספציפי היא מציינת את המספר הדל של היהודים שנותרו לאחר שיהדות אירופה חוסלה בשואה. למילה 'פלטה' משמעות מורכבת יותר. מצד אחד, זוהי מילה נרדפת ל'שארית', ל'מעטים שניצלו', 'המעט שנותר', וכך מבטא צמד המילים

שארית הפלטה' את ההיבט הפסיבי, שאליו מתלווה נימה פסימית, כי הוא מדגיש את מיעוטו ודלותו של השריד שנותר מן השרפה. אולם למונח 'פלטה' יש צד נוסף, המבטא אקטיביות ואופטימיות. 'פלטה' איננה מסמנת רק את ההצלה ממה שאירע, אלא גם את הגאולה לעתיד לבוא – ממנה, מן השריד הזה, תצמח הישועה: 'לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה' (בראשית מה, ז). נראה ששני הפנים, הפסימי והאופטימי, הפסיבי והאקטיבי, אינם עניין לשוני-סמנטי בלבד, אלא הם מגלמים את מורכבות סיפורם של שרידי יהדות אירופה לאחר השואה.

שנים ארוכות נטה המחקר לזנוח את סיפורם של העקורים, את הסיפור מנקודת מבטם הם, ותהה בעיקר על התפקיד שהיה לבעייתם במהלכים המדיניים שנוהלו בזירה הבינלאומית של אותם ימים ובמסגרת תולדות החברות בישראל ובארצות הברית, שאליהן הם הגיעו בסופו של דבר. המחקרים הרבו לעסוק במדיניות בעלות הברית, בסוכנויות הסעד השונות, בשליחים היהודים והציונים ובפעולותיהם ובעקורים ובדימוים בעיני הגרמנים.¹ ברוב המחקרים הללו התייחסו לעקורים היהודים כאל אובייקט ולא כאל סובייקט. החוקרים מיעטו לעסוק בעקורים ובעולמם, ודבריהם נכתבו מנקודת מבט של מי שמתבונן מבחוץ. היחס לעקורים היה כאל מי שגורלם נקבע בידי אחרים.

סיפורם של היהודים הגרמנים שניצלו הודחק כמעט לחלוטין. החרם הציוני של 1950, שממנו סבלו יהודים שהעדיפו להישאר בגרמניה ולהשתקע בה, ביטא תחושה כללית שאפשר היה להרגיש בה עד לאחרונה, ושחלחלה אל הכתיבה ההיסטורית. רוב המנהיגים היהודים בתקופה שלאחר השואה הסכימו שליהודים בגרמניה שלאחר המלחמה לא נותר בסיס משותף לחיים קהילתיים. כמוהם גם הכתיבה המדעית ייחדה את המונח 'יהדות גרמניה' רק ליהודים שנמלטו מפני היטלר ומשטרו והמשיכו לחיות ולפתח את תרבותם היהודית-גרמנית בארצות אחרות.

והנה, בעשורים האחרונים גברה ההתעניינות, ובעיקר זו של החוקרים, בנקודת מבטם של הניצולים. המחקר על ניצולי השואה מתמקד במידה רבה בחוויות קליטתם והתערותם במחוזות היעד שלהם, בעיקר ישראל וארצות הברית.² מאז שנות התשעים של המאה העשרים מרבים חוקרים להתעניין גם בקורות העקורים והיהודים הגרמנים בגרמניה ובאוסטריה לאחר המלחמה.³ הסברים אפשריים לכך הם המודעות ההולכת וגוברת להתערות המוצלחת והמרשימה של הניצולים בחברות שקלטו אותם; חשיבותם בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי של השואה; ובייחוד תחושת האשם שהתעוררה כשהתברר הניגוד בין פעילותם של העקורים והתפקידים שמילאו בחברותיהם החדשות לבין

1 למשל באואר, מתוך האפר; דינרסטיין, אמריקה; גרובמן, השלהבת; קינן, לא נרגע; אדר, העקורים היהודים; שטרן, ההלבנה.

2 יבלונקה, אחים זרים; הלמרייך, מול המכשולים.

3 גירה, בדרך; קניגסדורף וניצל, עוז לחיים; מנקוביץ, זיכרון ותקווה; ברומליק, חיים יהודיים; ברנר, לאחר השואה; אלברין, אקסודוס.

התוויות השליליות שהודבקו להם, הן בעת שהייתם במחנות והן כאשר השתקעו בגרמניה. גם אפשר להסביר את העניין החדש בניצולים ובנקודת ראותם בנטייה שהתפתחה לכתוב היסטוריה 'מלמטה', ובגישות התרבותיות, החברתיות והפסיכולוגיות שבאו תחת הגישות הפוליטיות והרעיוניות שבהיסטוריוגרפיה המודרנית.

אולם המחקרים העוסקים בקורות הניצולים בגרמניה נוטים להפריד כמעט לחלוטין בין סיפורם של העקורים לבין סיפור הקהילות שקמו בגרמניה לאחר המלחמה. בראשונים עוסקים החוקרים בישראל, בארצות הברית ובגרמניה. באחרונים עוסקים בעיקר החוקרים בגרמניה, וכמה חוקרים בארצות הברית.

המחקרים החדשים שעוסקים בעקורים עשו לאנשים האלה מעין רהביליטציה והראו שהסטיגמה שדבקה בהם, כמוקד של ניוון ושוק שחור, הסתירה לעתים קרובות את הפנים האחרות והחיוביות שלהם, פנים של חברה תוססת ויצרנית. מחקרים אלה התמקדו בעיקר באזור הכיבוש האמריקני בדרום גרמניה, שאליו התקבצו רוב העקורים, ומיעטו לעסוק בעקורים מחוצה לו. מספרם של חקרי מקרה (case studies), החשובים להבנת ההתפתחויות החברתיות-תרבותיות הפנימיות, מועט מדי. יתר על כן, כמעט לא נשאלה שאלת יחסי הגומלין בין העקורים במחנות לבין הניצולים בקהילות החדשות. בנוגע ליהודים שהשתקעו מחדש בגרמניה התחוללה תמורה מרשימה, בעיקר בגרמניה עצמה בשנות השמונים של המאה העשרים. קהילה יהודית אמנם קיימת בגרמניה כבר משנת 1945, אך בעקבות הגידול במספר חבריה והנוכחות הבולטת של יהודים גרמנים בתרבות הגרמנית ובתרבות היהודית, החלו חוקרים להתעניין בה. כפי שכתב סנדר ל' גילמן, 'לאחר השואה הייתה סתירה עמוקה בלהיות גרמני ויהודי בעת ובעונה אחת, אך זו הייתה סתירה חיה, שנחווה בפועל. יהודים היו וישנם בגרמניה ואף קיימת שם קהילה יהודית הולכת וגדלה.'⁴

עם קריסתה של חומת ברלין והמפגשים בין סופרים וחוקרים משתי הגרמניות – המערבית והמזרחית – גברה ההתעניינות ביהודים אלה. דומה שאיחוד הגרמניות הביא לידי התפתחות תחושה של 'גרמניה חדשה' פתוחה ופלורליסטית, גרמניה הבוטחת בתרבותה. המקסם שעוררה התסיסה התרבותית היהודית הניע חוקרים גרמנים להתאמץ להגדיר מחדש מהי הזהות היהודית במסגרת הכללית החדשה של התרבות הגרמנית. ההתעניינות בנוכחות היהודית בגרמניה באה לידי ביטוי במספר גדול של כתבי עת יהודיים, כמו מנורה (Menora), טריבונה (Tribüne), בבילון (Babylon), נודניק (Nudnik), סמיטטיימס (Semit-Times) ותכליס (Tachles), ובמספר גדול של פרסומים מדעיים בכתבי עת גרמניים. מוסדות לימוד, מוזאונים ובתי הוצאה לאור מקדישים חלק מפעולותיהם לחקר הנוכחות היהודית בגרמניה. אבל ספרו של גילמן עורר את השיח החדש גם בעולם דוברי האנגלית.

ההתעניינות בהתפתחות החיים היהודיים החדשים בגרמניה הניבה מחקרים סוציולוגיים ותרבותיים על המצב הנוכחי שם. אחדים, כמו גילמן, מתמקדים בסוגיית הזהות היהודית, אחרים מנסים לבדוק את מקומה של הנוכחות היהודית בגרמניה ואיזה תפקיד היא ממלאה במכלול הפוליטי והתרבותי שם. עיקר עניינם של רבים מהחוקרים הוא חברתית-תרבותי ולא דווקא היסטורי, ומחקריהם עוסקים בסוגיות כמו 'הבעיה היהודית' בגרמניה, יחסי יהודים-גרמנים ויחסי ישראלים-גרמנים. נוסף על כך יצאו לאור, בעיקר בשפה הגרמנית, מחקרים על היסטוריה לוקלית של מקומות שונים, ומחקרים סוציולוגיים רבים מתבססים על ראיונות עם יהודים ניצולים בני הדור הראשון והדור השני.⁵ רק מקצת החוקרים פורסים בפני הקורא תמונה היסטורית, ואם כן זו בדרך כלל היסטוריה לוקלית, שאינה עוסקת בסוגיית ההשפעות ההדדיות שבין העקורים לניצולים היהודים-גרמנים.⁶

בספר זה אני מבקשת להשלים, ולו במקצת, את החסר. אני מנסה, לראשונה, לשלב בין ההיסטוריה של ניצולי השואה העקורים לבין ההיסטוריה של היהודים הגרמנים. כמו כן אני מבקשת להאיר את קורות הניצולים כפי שהם חוו אותן בשנים שלאחר המלחמה, ואת תגובותיהם לחוויות אלה. זאת ועוד, ספר זה, המתמקד באזור הכיבוש הבריטי בגרמניה, הוא יחקר מקרה של אזור שעד עתה לא זכה לתשומת לב נאותה. התמקדתי באזור הכיבוש הבריטי מסיבות אחדות. הראשונה, המעצמה שהייתה מופקדת על אזור זה החזיקה בידה גם את המנדט על ארץ ישראל ולכן היא שימשה יעד למאבק הציוני. השנייה, ברגן-בלזן היה המחנה המרכזי בשליטת הבריטים ומחנה העקורים הגדול ביותר בגרמניה. השלישית, מחנה ברגן-בלזן היה מחנה הריכוז היחיד שהפך להיות מחנה עקורים. ניצולי המחנה היו לעקורים באותו מחנה עצמו, ולכן היו היחידים שגילמו בחייהם כפרטים וכקהילה את גורל הניצולים כעקורים, את החיבור בין שתי הטראומות, השואה והשחרור, ואת ההתמודדות עם תוצאותיהם. והסיבה הרביעית, רוב הקהילות היהודיות באזור זה הוקמו על ידי יהודים גרמנים, והארגון הקהילתי באזור הכיבוש הבריטי הוא שהניח את היסודות לארגון הכללי של היהודים בגרמניה.

מחקר זה דן בהתפתחות המכלול רב הפנים של החיים היהודיים בגרמניה לאחר המלחמה ובוחן את הגורמים השונים שפעלו במרחב הגרמני, בעולם היהודי ובזירה הבין-לאומית. בין הגורמים האלה ניתן למנות את תוצאות המלחמה, את מדיניות בעלות הברית, את ההתפתחויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות בגרמניה המערבית, את מדיניותם ומעורבותם של הארגונים היהודיים העולמיים שטיפלו בניצולים בכלל ובנשארים בגרמניה בפרט, את המדיניות של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל (כשזו

5 למשל בודמן, מדינה ואתניות; גילמן, היהודים; לפין, קולות יהודיים; סטרן, קולות יהודיים.

6 למשל ביטנר, שיבה; ברנר, לאחר השואה; נחמה, לאחר השחרור; זוכי, בין הזמנים; קושנר, המיעוט היהודי; רפפורט, יהודים בגרמניה; שניידר, אנחנו פה.

קמה), את המבנה הארגוני-חברתי והיצירה הרוחנית-תרבותית שפיתחו העקורים היהודים ואת המאבק לשיקום הקהילה היהודית בגרמניה לאחר השואה. ועם כל זאת, מחקר זה אינו אלא חקר מקרה המוגבל לאזור הכיבוש הבריטי בלבד. מחקר מקיף יותר לא היה מאפשר לעסוק בחיי היום-יום ובנקודות המבט השונות של האנשים שהיו מעורבים בהם. כמקרה פרטי יש לאזור הבריטי מאפיינים ייחודיים ואין מחקרו מתיימר להציג את התמונה בשלמותה. אף על פי כן אני משוכנעת שהאזור הבריטי מייצג את המצב המיוחד של ניצולי השואה בגרמניה הכבושה. ההנחה ביסוד המחקר היא שהדרך שבה התמודדו הניצולים עם מצבם באזור הכיבוש הבריטי – על מאפייניו ותכונותיו הייחודיים – מאפיינת את הניצולים בגרמניה, את ניסיון חייהם בשנים הראשונות לאחר השואה ואת התשתית שהם הקימו לבניין חייהם החדשים.

הסיפור של שארית הפלטה בספר הזה אינו רק סיפורם של הניצולים. אף שהספר עוסק בשיקום הראשוני של ניצולי השואה מנקודת מבטם הם, וכפי שהוא משתקף בסיפוריהם של אלה שנקלעו לגרמניה בשנים 1945-1950 כעקורים או שהשתקעו בה, כוונתי גם לבדוק אם היו הניצולים מעורבים, באופן פעיל או סביל, ובאיזו מידה, בשיח הלאומי היהודי ובמאבק למען מדינה יהודית, ואם כן, באילו דרכים. סיפור קורותיהם של היהודים בגרמניה לאחר השואה משמש כאן גם כלי לבחינת יחסי הגומלין בין הציונות, התפוצות ו'שארית הפלטה' בעת שבנו מחדש ועיצבו את היסודות לתשתית הזוהרת היהודית לאחר השואה ועם הקמתה של מדינת ישראל.